

Р. В. Афанасієв, асист. кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”, здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ

У статті здійснено комплексний теоретичний аналіз суті і правової природи категорій “власність”, “право власності” та дефініції “права власності на природні ресурси”. У процесі здійсненого дослідження вирішувалися такі завдання: проаналізовано традиційні наукові уявлення і нові тенденції щодо категорій власність і право власності, розкрито їх різноаспектність, здійснено спробу формулювання загального визначення права власності на природні ресурси.

Ключові слова: відносини власності, власність, володіння, користування, право власності, право власності на об’єкти матеріального світу, привласнення, природні ресурси, розпорядження.

Постановка проблеми. Україна наділена багатими природними ресурсами, серед яких земля, надра, атмосферне повітря, води, рослинний і тваринний світ тощо мають виключне значення. Величезне значення природних ресурсів в економіці нашої країни, інтереси розвитку якої зумовлюють необхідність використання природних ресурсів. На жаль, природні ресурси використовуються не найбільш ефективно, часто на шкоду інтересам їх охорони і відновлення. Тому як раніше, так і на цей час, гостро постає питання раціонального використання права власності на природні ресурси, відновлення природних ресурсів, забезпечення їх охорони і захисту.

Невирішені раніше частини проблеми. В основі комплексного вирішення зазначеного питання серед іншого лежить проблема розробки і аналізу права власності на природні ресурси. Дослідження сутності таких категорій, як “власність”, “відносини власності”, “право власності” на об’єкти матеріального світу, серед яких природні ресурси займають чільне місце, завжди стояло в центрі уваги вчених не лише правової науки, але і економічної, філософської, соціологічної. В сучасних умовах ринкового розвитку та реформування суспільних відносин ця проблема вимагає додаткової уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Солідний внесок у розробку означених проблем зробили такі провідні науковці, як О. Іоффе, Ю.Шемшученко, О. Пушкін, О. Красов, В. Домашенко, В. Рубаник, Б. Чичерін, В. Андрейцев, А. Бобкова, А. Гетьман, В. Душман, В. Костецький, С. Кравченко, Н. Малишева, В. Мунтян, А. Погребний, В. Попов, Б. Розовський, В. Семчик, Н. Титова, М. Шульга, В. Ярчук, І. Спасібо-Фатєєва, І. Будзилович, О. Вівчаренко, В. Гуревський, Є. Заєць, Л. Заставська, П. Кулініч, В. Носік, С. Разметаєв, О. Третяк, Я. Шевченко, М. Венецька, І. Кучеренко, М. Шульга та ін.

Метою статті є комплексний теоретичний аналіз суті і правової природи категорій “власність”, “право власності” та дефініція “права власності на природні ресурси”.

Для досягнення зазначеної мети у процесі здійсненого дослідження вирішувалися такі завдання: проаналізовано традиційні наукові уявлення і нові тенденції щодо категорій “власність” і “право власності”, розкрито їх різноаспектність, здійснено спробу формулювання загального визначення права власності на природні ресурси.

Проведення такого дослідження потребує системно-структурного і системно-функціонального підходів.

Виклад основного матеріалу. Як наукові категорії власність і відносини власності розглядаються переважно в економічному і юридичному сенсах, хоча вони мають свої соціальні, філософські, психологічні та інші аспекти.

У науковій літературі власність як економічна категорія розглядається як належність у суспільстві певному суб'єкту конкретного майна, речей, землі, інших природних ресурсів як стан привласнення предметів (об'єктів) природи. Наприклад, відомий економіст М.В. Колганов зазначає, що під власністю більшість економістів мають на увазі привласнення продуктів у середині суспільства і шляхом відповідної його організації [1, с. 3]. Н.Д. Єгоров вважає, що поняттям власності охоплюється не стан привласнення і не сам процес привласнення, а ті суспільні відносини, всередині і за допомогою яких відбувається привласнення людиною матеріальних благ [2, с. 36]. У концепції А.В. Венедиктова власність розглядається як стан привласнення речей і вольова передумова подальшого розвитку виробничих відносин і результату виробництва [3, с. 13-43].

Таким чином, аналізуючи наукову літературу, можна стверджувати, що вчення про власність, зокрема і на природні ресурси, пов'язано зі статикою власності або станом привласнення матеріальних об'єктів та динамікою власності, або процесом привласнення. Тобто сутність власності полягає у привласненні. Привласнення ж у розумінні власності, як зазначає І.І. Каракаш [4, с. 6-7], являє собою двоєдине явище в соціальному житті.

По-перше, привласнення є результатом обміну і розподілу матеріальних благ і означає ставлення до результатів виробництва або до багатств природи з боку окремих осіб, їх об'єднань або всього суспільства як до своїх, що їм належать [3, с. 24]. Таким чином, привласнення є станом, результатом розподілу і закріплення певних благ між членами суспільства відповідно до існуючих в ньому відносин власності. У цьому сенсі власність є не саме привласненням, а результатом такого привласнення.

По-друге, привласнення розглядається як процес звернення предметів природи і їх матеріальних благ певними суб'єктами на свою користь. Під час такого процесу привласнення виникають різноманітні відносини між людьми. У цьому сенсі власність є економічною категорією, яка виявляється у суспільних відносинах між людьми з приводу привласнення матеріальних благ.

Тож, відповідно до традиційних наукових уявлень, власність розкривається через поняття "привласнення", а також через засноване на римсько-правовій цивілістичній трактовці поняття "відношення власника до матеріальних благ, зокрема і до речей як до своїх, що їм належить", тобто як до власних, оскільки до власного майна звичайна людина ставиться інакше, ніж до чужого [5, с. 302]. Між цими двома поняттями науковці часто ставлять знак рівності, ототожнюючи їх.

Таке загальнотеоретичне розуміння в економічному сенсі категорії власності на об'єкти матеріального світу екстраполюється і щодо визначення власності на землю та інші природні ресурси [6, с. 11]. Таким чином, власність на природні ресурси з точки зору економічного вчення пов'язується зі станом привласненості природних ресурсів або їх освоєння та процесом привласнення багатств ("дарів") природних ресурсів.

Проте не всі науковці погоджуються з такою позицією [7, с. 8]. Цікавою видається точка зору В.В. Носіка, який привласнення розглядає як вольову дію певного суб'єкта (особи, колективу, держави), тоді як власність на природні ресурси за словами науковця виникає ще задовго до привласнення, існує без нього і припиняється незалежно від нього. Щодо природних ресурсів, привласнення розкривається як один із способів фізичного використання природних ресурсів для задоволення потреб людини, а також як одна із форм розподілу, перерозподілу чи використання створеної абсолютної і додаткової вартості в суспільстві як об'єктів матеріального виробництва. Виходячи з власного теоретичного аналізу, В.В. Носік стверджує, що в економічному значенні власність на землю та інші природні ресурси – це не земля і не природні ресурси у натуральному виразі, тобто це не матеріальні блага і не їх фізичне привласнення, це свого роду економічна субстанція, яка виникає, існує і зникає за об'єктивними законами розвитку природи, економіки і суспільства, яка детермінує поведінку людини у виробництві і суспільному житті щодо створення, розподілу і використання капіталу, який має розподілятися в суспільстві у визначених економічною формулою прогресу пропорціях [8,

с. 40-45]. Такий підхід до розуміння власності на природні ресурси не може не впливати на традиційні наукові уявлення про власність в загальній теорії права, а також у галузевих юридичних науках, зокрема – у конституційному, цивільному, природноресурсовому, земельному, господарському і може стати підвалиною для подальшого наукового пошуку сутності власності на природні ресурси.

На відміну від економічного аспекту, в юридичному сенсі власність на природні ресурси проявляється як результат закріплення суспільних відносин власності в правових нормах. Таким чином, власність як економічна категорія, яка виявляється у відносинах між людьми з приводу привласнення матеріальних благ, є первинною щодо власності в юридичному сенсі, яка є наслідком прийняття економічними відносинами власності форми правовідносин, тобто врегулювання суспільних відносин правом.

Саме в такому аспекті традиційно в об'єктивному розумінні розглядається право власності. Так, на думку В.І. Семчика, право власності в об'єктивному розумінні потрібно розуміти як встановлений нормами права стан належності матеріального об'єкта певній особі [9, с. 119]. Схожу, але дещо іншу позицію щодо визначення поняття права власності в об'єктивному розумінні займає О.В. Дзера. На думку автора, право власності в об'єктивному розумінні – це сукупність правових норм, які встановлюють і охороняють належність матеріальних благ конкретним суб'єктам, зокрема визначають підстави та умови виникнення і припинення у них такого права щодо цих благ [10, с. 300-301].

У чинному українському законодавстві склалася велика система правових норм, що регулюють відносини власності на природні ресурси. Поряд з цивільним правом, яке є визначальним у правовому регулюванні відносин власності, в сучасних умовах такі відносини опосередковуються також нормами інших галузей права. В цьому аспекті доречним буде погодитися з науковими дослідженнями Б. В. Єрофєєва, який всі норми права, що регулюють відносини власності, розподіляє на три групи. До першої групи норм, за аналогією з автором, можна віднести конституційні, цивільні, земельні, природоресурсні та адміністративно-правові норми щодо підстав виникнення та припинення прав на майно. До другої – цивільні, земельні, природоресурсні та адміністративно-правові норми щодо визначення правомочностей власника. До третьої групи варто віднести цивільні, земельні, природоресурсні, екологічні, адміністративні та кримінальні норми щодо захисту відносин власності [11, с. 162-163]. Наведене свідчить, що сукупність норм, якими регулюються відносини власності на природні ресурси, складає комплексний інститут права власності на природні ресурси в його об'єктивному розумінні. Таким чином, як зазначає С.В. Разметаєв, право власності на природні ресурси в об'єктивному розумінні являє собою сукупність або систему правових норм, які закріплюють, регламентують і охороняють відносини власності на природні ресурси в державі [12, с. 4].

Проте право власності на природні ресурси, як і будь-яке інше право, традиційно може розглядатися як в об'єктивному, так і в суб'єктивному розумінні. На підставі норм об'єктивного права власності закріплюється міра можливої і дозволеної поведінки, тобто конкретні юридичні можливості “суб'єкта-власника” щодо “суб'єктів-невласників” з приводу належного власнику об'єкта, а також відносини панування щодо цього об'єкта. Такі юридичні можливості власника складають право власності в суб'єктивному розумінні і представляються як сукупність його правомочностей, які дозволяють власнику використовувати належний йому об'єкт вільно, на власний розсуд, для задоволення своїх інтересів. Таким є усталений науковий підхід до розуміння права власності в суб'єктивному значенні. Так, О.В. Дзера право власності в суб'єктивному сенсі розуміє як передбачене і гарантоване законом право конкретного суб'єкта – власника (громадянина, колективного утворення, держави) здійснювати володіння, користування, розпорядження та інші можливі правомочності щодо належного йому майна на свій розсуд і з будь-якою метою, якщо інше не передбачено законом [13, с. 304-305]. На думку В.І.Семчика, в суб'єктивному розумінні право власності слід розглядати як сукупність правомочностей

суб'єктів права щодо володіння, користування і розпорядження належними їм об'єктами [10, с. 119]. С.В. Разметаєв визначає право власності на природні ресурси в суб'єктивному розумінні як право власності конкретних суб'єктів права на певні частини природних об'єктів [12, с. 4]. Деякі автори при розкритті права власності через його суб'єктивний зміст доречно звертаються до історичних правових пам'яток, зокрема Цивільного кодексу Наполеона, за яким власність розглядається як право користування і розпорядження речами у більшості випадків з тим, щоб користування не було таким, яке заборонено законами та регламентами (ст. 544), а також Пруського уложення (1794 р.), Австрійського цивільного уложення (1811 р.), Саксонського цивільного уложення (1863 р.), які містять схожі формули щодо права власності з незначними розбіжностями [14, с. 32]. Саме через суб'єктивне розуміння права розкривається право власності в чинному ЦК України, де відповідно до ст. 316 ним визнається право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Таким чином, право власності на природні ресурси є регулятором суспільних відносин, який розглядають в об'єктивному та суб'єктивному значеннях. У наукових джерелах це право визначалося різними дослідниками, так, В.І. Андрейцев право власності на природні ресурси розглядає як систему юридичних норм та інших правових засобів, які регулюють правовідносини на землю, надра, води, ліси, рослинний і тваринний світ та забезпечують реалізацію повноважень власників щодо володіння, користування і розпорядження цими ресурсами [15, с. 55]. Інші дослідники під цим правом мають на увазі сукупність правових норм, що закріплюють та охороняють володіння, користування та розпорядження природними ресурсами в інтересах як особи, так і суспільства в цілому [16, с. 83]. М.М. Бринчук право власності на природні ресурси розглядає як правовий інститут, тобто сукупність правових норм, що регулюють відносини власності на природні ресурси [17, с. 170]. Таким чином, автори по-різному підходять до визначення права власності на природні ресурси.

Висновки. Беручи до уваги розглянуті формулювання права власності в об'єктивному і суб'єктивному розуміннях, а також виходячи з економічного сенсу власності на природні ресурси, можна сформулювати загальне визначення права власності на природні ресурси. Так, право власності на природні ресурси як стан привласненості природних ресурсів або їх освоєння та процес привласнення багатств ("дарів") природних ресурсів, являє собою об'єднану в рамках комплексного інституту права власності на природні ресурси сукупність правових норм, що закріплюють, регламентують і охороняють специфічні відносини власності на природні ресурси, а також передбачають і гарантують право конкретних суб'єктів (власників) здійснювати володіння, користування, розпорядження та інші можливі правомочності щодо природних ресурсів вільно, на власний розсуд, для задоволення своїх інтересів, якщо інше не передбачено законом. Наведене визначення права власності на природні ресурси є загальним та виведеним з переважно цивілістичного розуміння категорії "право власності", а тому потребує подальшого уточнення. Таке доопрацювання мусить складати один із пріоритетних напрямків розробки проблем права власності на природні ресурси і враховувати всю специфіку елементів відносин власності на природні ресурси, детальний аналіз оригінальної правової концепції регулювання відносин власності на природні ресурси, закладеної в нормах статей 13 і 14 Конституції України, а також в окремих природоресурсних нормативно-правових актах України.

Список літератури

1. Колганов М. В. Собственность. Докапиталистические формации / М. В. Колганов. – М. : СОЦЭГГИЗ, 1962. – 184 с.
2. Право собственности в СССР / Ю. К. Толстой, В. Ф. Яковлева [и др.]. – М. : Юрид. лит., 1989. – 213 с.
3. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / А. В. Венедиктов. – М.-Л. : АН СССР, 1948. – 839 с.
4. Каракаш И. И. Право собственности на землю и право землепользования в Украине : научно-практ. пособие / И. И. Каракаш. – К. : Истина, 2004. – 215 с.
5. Маттеи У. Основные положения права собственности / У. Маттеи, Е. А. Суханов. – М., 1999. – 413 с.

6. Крассов О. И. Право частной собственности на землю / О. И. Крассов. – М. : Юрист, 2000. – 379 с.
7. Корнеев С. М. Право государственной социалистической собственности в СССР / С.М. Корнеев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1964. – 434 с.
  1. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія / В. В. Носік. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
  2. Земельне право / В. І. Семчик, П. Ф. Кулинич [та ін.]. – К. : Ін-Юре, 2001. – 424 с.
  3. Цивільне право України : у 2-х кн. / О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.
  4. Ерофеев Б. В. Земельное право / Б.В. Ерофеев. – М., 1998. – 534 с.
  5. Разметаев С. В. Право собственности на природные ресурсы в Украине / С. В. Разметаев. – Харьков, 1995. – 56 с.
  6. Цивільне право України : у 2-х кн. / О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.
  7. Власник і право власності / Я. М. Шевченко [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1994. – 186 с.
  8. Андрейцев В. І. Екологічне право / В. І. Андрейцев. – К., 1996. – 208 с.
  9. Екологічне право України / В. К. Попов, А. П. Гетьмана [та ін.]. – Харків, 2001. – 480 с.
  10. Бринчук М. М. Экологическое право (право окружающей среды) / М. М. Бринчук. – М., 1998. – 688 с.

Summary

Scientific article are had for a purpose by the complex theoretical analysis of essence and legal nature of categories own, right of ownership and right of ownership on natural resources. For achievement of the noted purpose, such tasks decided in the process of realizable research: traditional scientific presentations and new tendencies in relation to categories are analyzed own and right of ownership, the attempt of formulation of common decision of right of ownership is carried out on natural resources.

Отримано 01.08.2008

Афанасієв Р.В. Окремі теоретичні аспекти права власності на природні ресурси / Р.В. Афанасієв // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1. – С. 77–81.